

SPOMEN-MEDALJA EKSPEDICIJE U RIJEKU (*Medaglia commemorativa della spedizione di Fiume*)

Dana 29. listopada 1918. Hrvatski Sabor raskinuo je državno-pravne sveze s Austro-Ugarskom Monarhijom. Toga dana iz Zagreba je stigla naredba Hrvatskom narodnom vijeću u Rijeci da preuzme vlast u gradu. Dr. Rikard Lenac (1869.-1943.) imenovan je guvernerom Rijeke, ali situacija time nije bila riješena. Novostvorena Država Srba, Hrvata i Slovenaca, utemeljena 29. listopada 1918., nije mogla obraniti hrvatsku vladavinu u Rijeci. Stoga izbijaju hrvatsko-talijanski sukobi, a da bi se oni spriječili 3. studenoga 1918. utemeljeno je Međusavezničko zapovjedništvo. Regularna talijanska vojska bila je također u sastavu međunarodnih snaga, što će se pokazati presudnim za daljnju sudbinu grada. Dana 16. studenoga 1918. postrojbe talijanske vojske upale su u Guvernerovu palaču, izbacile iz nje dr. Rikarda Lenca, zauzele Rijeku i okupirale Sušak.

Među ratnim saveznicima nastao je zbog Rijeke ozbiljan spor, a u gradu je ključalo jer je u proljeće 1919. ovdje bilo stacionirano gotovo 20 tisuća Talijana pod oružjem te nekoliko bataljuna britanskih, francuskih i američkih vojnika. Pod međunarodnim pritiskom, Talijansko nacionalno vijeće raspušteno je, a pripadnici Riječke legije protjerani su iz grada. Rijeku je 27. kolovoza 1919. morala napustiti i Prva regimenta sardinijskih grenadira. Ta vojna jedinica premještena je u Ronchi kod Trsta. Nakon toga, predstavnici riječkih Talijana pozvali su talijanskog pjesnika - časnika Gabriela D'Annunzija da zauzme Rijeku i da je pridruži Kraljevini Italiji. Pod vodstvom Gabriela D'Annunzija, u noći 12. rujna 1919. dobro naoružana povorka, sastavljena od kamiona, automobila, oklopnih vozila, tenkova te od približno dvije i pol tisuće vojnika krenula je iz talijanskog mjesta Ronchija i bez poteškoća ušla u Rijeku.

Rapallskim ugovorom od 12. studenoga 1920. između Kraljevine Italije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca utvrđene su granice između dviju država. Tim ugovorom stvorena je i Slobodna Država Rijeka. Novostvorenu državu priznale su svjetske sile: SAD, Francuska i Velika Britanija. Rapallskim ugovorom Italija je dobila više nego što je očekivala te je Rim odlučio ukloniti D'Annunzija iz Rijeke. Gabriele D'Annunzio, koji je vladao Rijekom, nije htio priznati sporazum nego je proglasio ratno stanje i pozvao talijanske Riječane na otpor. Nakon petodnevne akcije (24. - 28. prosinca 1920.) regularna vojska Kraljevine Italije slomila je njegov otpor. Pritom je Rijeka pretrpjela razaranja. Taj je događaj u povijest ušao pod imenom *Natale di Sanguie* (Krvavi Božić) ili kao *Le cinque giornate di Fiume* (Pet dana Rijeke). Porazen i ponižen D'Annunzio je isjeren iz grada 18. siječnja 1921.

Spomen-medalju ekspedicije u Rijeku (*Medaglia commemorativa della spedizione di Fiume*) osnovao je Gabriele D'Annunzio kao zapovjednik proglašenog „Talijanskog namjesništva nad Kvarnerom“ (*Reggenza Italiana del Quarnero*). Medalja se u početku nazivala **Medaglia commemorativa della Marcia di Ronchi** (Spomen medalja na marš iz Ronchija).

Grad Rijeka (talijanski Fiume) prvi je put dobio autonomiju 1719. kada je proglašena slobodnom lukom odlukom cara Karla VI. Godine 1779. za vladavine njegove kćeri Marije Terezije grad Rijeka dobio je status izdvojene upravne jedinice, izdvojenoga tijela

(*Corpus separatum*) u sklopu Habsburške Monarhije. Nakon sklapanja Austro-Ugarske nagodbe i proglašenja Austro-Ugarske Monarhije 1868. godine Rijeka ostaje *Corpus separatum*, ali pod ugarskom krunom. S kraćim prekidima, poput francuske okupacije i razdoblja nakon nje te Jelačićeva povratka Rijeke matici Hrvatskoj 1848. godine, posebni status Rijeke trajao je sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine.

Dakle, razvoj Rijeke bio je od 1868. godine vezan za Peštu. Prema popisu stanovništva iz 1910. od pedeset tisuća stanovnika grada Rijeke gotovo dvadeset i četiri tisuće bili su Talijani, petnaest tisuća bilo je Hrvata, a ostali su bili pripadnici drugih nacionalnosti. Sušak s desetak tisuća stanovnika, pretežito Hrvata, tada nije bio dijelom Rijeke. U Rijeci se službeno govorilo mađarski i talijanski, a hrvatskim su se služile "mlekarice", lučki i građevinski radnici.¹ U Rijeci je tako 1910. godine bilo četrnaest pučkih škola, od kojih su dvije mađarske, a ostale talijanske. Hrvatskih škola nije bilo, iako je petnaest tisuća Riječana bilo hrvatske nacionalnosti. Od sedam srednjih škola samo jedna je bila talijanska, a u preostalih šest predavalo se na mađarskom jeziku. Pred hrvatske žitelje Rijeke, nacionalno obespravljene, postavljen je "jednostavan" izbor asimiliranja u mađarsku ili talijansku zajednicu. U protivnom bilo im je onemogućeno društveno napredovanje.

Talijanski žitelji Rijeke, da bi osnažili nacionalno jedinstvo, osnivali su literarne kružoke, kazališne grupe i čitaonice te su sve više razmišljali o pripojenju Rijeke Italiji. U te aktivnosti uključio se i talijanski pjesnik Gabriele D'Annunzio koji je 1907. godine došao u Rijeku promovirati svoje djelo *La Nave*. Politički su djelovali kroz iredentističku organizaciju *Giovine Fiume*, osnovanu 1905. godine kao odgovor na Riječku rezoluciju i ostale aktivnosti riječkih i sušačkih Hrvata.

Nakon što je 26. travnja 1915. rimska vlada, mijenjajući ratne partnere, napustila Trojni sporazum ugovoren s Austro-Ugarskom i Njemačkom, te se priključila silama Antante - Velikoj Britaniji, Francuskoj i Rusiji - tadašnji talijanski ministar inozemnih poslova Giorgio Sidney Sonnino (1847.-1922.) tražio je jamstva za granice na istočnoj obali Jadrana, koje će njegovoj zemlji omogućiti daljnje teritorijalne prodore. Londonskim ugovorom, na temelju kojega je Italija ušla u Prvi svjetski rat, obećani su joj znatni dijelovi teritorija Goriške, Trsta, Istre, kvarnerskih otoka i dijela dalmatinskoga kopna s otocima, ali ne i Rijeka. Međutim, u talijanskoj je javnosti bio stvoren osjećaj kako se, prema odredbama Londonskog ugovora, nadmetanje ne vodi samo za Istru, nego i za Rijeku, koja je bila ostavljena Hrvatskoj.

Otkriće tajnog Londonskog ugovora pripisuje se isključivo Franu Supilu (1870.-1917.), koji je za nj saznao u Petrogradu gdje je lobirao za hrvatske interese.² Frano Supilo bio je ogorčen nakon što je u travnju 1916. godine predsjednik srpske vlade Nikola Pašić (1845.-1926.) ustvrdio kako nema nikakva ozbiljna nesporazuma među Srbijom i Italijom. Pašić se, naime, nije protivio tomu da Italija zauzme hrvatsku istočnu obalu, ali do rta Pločice (Planke) na srednjem Jadranu kod Rogoznice, a preostali dio trebao je pripasti Srbiji koja je tražila izlaz na more. Zbog sukoba s Pašićem, koga je

¹ Goran Moravček, *Pohod na Rijeku*, Sušačka revija, br. 68/2009.

² Frano Supilo bio je "čovjek zaveden iluzijom o tome da svojom energijom i političkim djelovanjem može sam razriješiti vrlo složene južnoslavenske prijepore." (vidi: *Igor Žic*, *Povijest jedne iluzije*, Sušačka revija, broj 58/59, Rijeka, 2007., str. 23.)

podupirala većina u Jugoslavenskom odboru, Supilo je početkom lipnja 1916. istupio iz Jugoslavenskog odbora.

Hrvatski političari okupljeni oko Jugoslavenskog odbora potpisali su 20. srpnja 1917. sa srbijanskom vladom i Nikolom Pašićem Krfsku deklaraciju o zajedničkoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca, pod žezlom dinastije Karađorđevića. Deklaraciju je pozdravio i sam Supilo.³

Postojala su, međutim, i drukčija razmišljanja. Nakon što je u studenome 1916. umro car i kralj Franjo Josip I., koji se na prijestolju nalazio još od 1848., hrvatski političari tražili su veću samostalnost za Hrvatsku, razjedinjenu u državno-pravnom pogledu. U Carevinskom vijeću u Beču narodni zastupnici jugoslavenskog kruga iznijeli su program Svibanjske deklaracije (1917.). U njoj se, na temelju narodnog načela i hrvatskog državnog prava, zahtijevalo ujedinjenje svih zemalja u Monarhiji, u kojima žive Srbi, Hrvati i Slovenci, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburgovaca.

Međutim, kada je postalo izvjesno da Monarhija nestaje, riječki Talijani i Hrvati nastojali su ostvariti svoje interese osnivajući svoja zasebna narodna vijeća. Hrvati su osnovali Narodno vijeće Sušaka i Rijeke, a riječki Talijani utemeljili su *Consiglio Nazionale* (Nacionalno vijeće), na čijem je čelu bio dr. Antonio Grossich (1849.-1926.). Postojala je i autonomaška struja, koja se zalagala da nekadašnji *Corpus separatum*, uključujući Deltu i luku Baroš, ostane zasebna geopolitička cjelina izvan talijanskih ili hrvatskih granica.

Sasvim pri kraju propasti nekada moćne Austro-Ugarske Monarhije zaoštrene su i političke prilike u Rijeci. Dana 23. listopada 1918. izbila je pobuna 79. hrvatskog pješачkog puka protiv mađarske pogranične policije, a šest dana kasnije Sabor je raskinuo državno-pravne sveze s Austro-Ugarskom.

Talijanski žitelji Rijeke pratili su sa zebnjom pobunu 79. hrvatskog pješачkog puka. Kad je 29. listopada iz Zagreba, glavnoga grada Države Srba, Hrvata i Slovenaca, stigla naredba Hrvatskom narodnom vijeću da preuzme vlast u gradu, vođe talijanske narodne zajednice tražile su od svojih sunarodnjaka da pod svaku cijenu obrane talijanstvo grada. Posljednje minute vladavine zadnjeg mađarskog guvernera baruna Zoltana Jekelfalússyja (1862.-1945.) otkucavale su poslijepodne 29. listopada 1918., kada je ključeve Guvernerove palače preuzeo dr. Rikard Lenac. Time se situacija u Rijeci počela komplicirati.

Novostvorena Država Srba, Hrvata i Slovenaca, utemeljena 29. listopada 1918. u Zagrebu, nije imala stvarne moći da obrani hrvatsku vladavinu u Rijeci. Stoga izbijaju hrvatsko-talijanski sukobi, a da bi se oni spriječili 3. studenoga utemeljeno je Međusavezničko zapovjedništvo. Regularna talijanska vojska bila je također u sastavu međunarodnih snaga, što će se pokazati presudnim za daljnju sudbinu grada. Budući da novostvorena Država SHS nije imala vojsku, pozvane su kao podrška hrvatskom življu na obalama Kvarnera srpske vojne snage, ali njihova će prisutnost biti nedjelotvorna i kratkotrajna te neće spriječiti ulazak talijanske vojske na područje Rijeke i Sušaka.

³ Supilo nije doživio realizaciju tog projekta; doživio je živčani slom i kasnije umro od moždane kapi u londonskoj umobolnici 25. rujna 1917.

Dana 16. studenoga 1918. general Enrico Asinari di San Marzano (1869. - 1938.) upao je s vojnicima u Guvernerovu palaču, istjerao iz nje dr. Rikarda Lenca, a navečer istoga dana talijanska vojska zauzela je Rijeku i okupirala Sušak do mosta Sv. Ane na Podvežici. Pod njihovom su okupacijom ostali Martinšćica, Kostrena, Sv. Lucija te dio škriljevskog i grobničkog područja.

Budući *duce* Italije, Benito Mussolini, došao je u Rijeku 20. prosinca 1918. i u teatru Verdi održao govor. Edoardo Susmel, član Talijanskog nacionalnog vijeća, u svojoj knjizi *La Marcia di Ronchi* (Pohod iz Ronchija) navodi da je tada Mussolini govorio o Rijeci kao gradu oduvijek talijanskome. Mjesec dana nakon toga postao je u Italiji poznat jer je u Milanu, predvođeni naoružane grupe, razbio miting koji su organizirale pristalice prijedloga da se promijene uvjeti mirovnog ugovora te da se Alto Adige i Dalmacija zamijene za Rijeku. Gabriele D'Annunzio bio je protiv takvih prijedloga, jer je za Italiju tražio i Rijeku i Dalmaciju. Mussolini je dodatno raspirio strasti talijanskih nacionalista prilikom osnivanja *Fasci di Combattimento* 23. ožujka 1919.

Nakon Prvog svjetskog rata Talijani su željeli anektirati područja obećana Londonskim ugovorom i odmah su ih vojno okupirali. Međutim, osnivanjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, zapadne sile, a osobito SAD, nisu više bile spremne udovoljiti talijanskim zahtjevima. Među zapadnim silama prevladalo je mišljenje da zahtjevi Italije nisu u skladu s njihovim skromnim ratnim doprinosom.

Mirovna konferencija u Parizu počela je raditi 12. siječnja 1919. Američki predsjednik Woodrow Wilson zalagao se za kompromisno rješenje, koje je kasnije poslužilo kao okosnica za utvrđivanje crte razgraničenja. Italiji su trebali pripasti Trst i zapadna obala Istre s Pulom, a Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, državi koja je nastala sjedinjenjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom pod žezlom Karađorđevića, područje od istarske rijeke Raše do juga Dalmacije s otocima. Wilson je zastupao gledište prema kojem je Rijeka kao luka potrebna širem zaleđu, te ne bi bilo opravdano dodijeliti je Italiji. Prema svom položaju, smatrao je američki predsjednik, Rijeka nije bila talijanska luka nego međunarodna luka, te je trebala služiti zemljama istočno i sjeverno od Kvarnerskoga zaljeva. Takav Wilsonov stav izazvao je političku buru na Apeninskom poluotoku, ali i među talijanskim žiteljima Rijeke.

Među ratnim saveznicima nastao je zbog Rijeke ozbiljan spor, a u gradu je ključalo jer je u proljeće 1919. ovdje bilo stacionirano gotovo 20 tisuća Talijana pod oružjem te nekoliko bataljuna britanskih, francuskih i američkih vojnika. Bile su osnovane i paravojne jedinice takozvane Riječke legije pod zapovjedništvom Giovannija (Nina) Hosta Venturija (1892. - 1980.), budućeg Mussolinijeva ministra. U lipnju 1919. talijanski legionari izazvali su krvave sukobe s francuskim vojnicima u luci Baroš. Pod međunarodnim pritiskom, Talijansko nacionalno vijeće raspušteno je, a pripadnici Riječke legije protjerani su iz grada. Rijeku je 27. kolovoza 1919. morao napustiti i Prvi puk sardinijskih grenadira. Ta vojna jedinica, premještena u Ronchi kod Trsta, postala je jezgra postrojbi koje su dva tjedna kasnije pod D'Annunzijevom komandom ušle u Rijeku.

U talijanskoj je vojsci ljeti 1919. godine pod oružjem bilo još uvijek više od 1,5 milijuna ljudi. Nešto više od polovice bilo je pod vrhovnim zapovjedništvom, a ostali su raspoređeni u zone ratne opasnosti jer je postojala opasnost od ponovnog izbijanja

neprijateljstava nakon što se talijanska delegacija privremeno povukla s mirovnih pregovora u Parizu. I bojazan od mogućih postupaka veterana sve je više zavlada na Apeninima ljetnih mjeseci 1919. godine. Najviše straha izazivali su arditi, udarni jurišni odredi. Ne bez razloga. Rimska policija je 6. srpnja 1919. uhitila grupu urotnika jer su planirali osvojiti vlast, a uskoro je otkrivena još jedna grupa urotnika koja je nastojala pridobiti vojsku na svoju stranu. Nagađa se da je u nekim urotničkim zamislima sudjelovao i pjesnik Gabriele D'Annunzio.

Prvi puk sardinijskih grenadira, premješten 27. kolovoza 1919. iz Rijeke u Ronchi kod Trsta, postao je jezgrom postrojbi koje su dva tjedna kasnije umarširale u Rijeku. Naime, predstavnici riječkih Talijana pozvali su talijanskog pjesnika - vojnika Gabriela D'Annunzija da zauzme Rijeku i da je pridruži Kraljevini Italiji. Tako je gradić Ronchi postao bazom urotnika, legionara, koji su pjesnika i pustolova proglasili svojim komandantom.

Pod vodstvom Gabriela D'Annunzia, pokrenuta je u noći 12. rujna 1919. akcija koja će imati dugoročne posljedice ne samo za Rijeku, nego i za ostale hrvatske krajeve, a odjeknut će i u svijetu. Dobro naoružana kolona, sastavljena od kamiona, automobila, oklopnih vozila, tenkova te od približno dvije i pol tisuće grenadira, topnika, *ardita* (= smjelih) i pješaka, krenula je iz Ronchija i bez poteškoća ušetala u Rijeku. Na čelu kolone vozio se Gabriele D'Annunzio u crvenom, posve novom sportskom kabrioletu *Fiat 501*.⁴

Ohrabreni i oduševljeni dočekom mase talijanskih Riječana, stigli su i do mosta na Rječini odakle su prijetili Hrvatima s druge strane obale podijeljenoga grada. U predvečerje 12. rujna zapovjednik paravojske Gabriele d'Annunzio, odjeven u uniformu potpukovnika, ušao je u Guvernerovu palaču odakle je, s balkona, okupljenom mnoštvu obznanio kako je Rijeka pripojena Italiji.

Slika 1. D'Annunzio na razglednici, s markom i poštanskim žigom Rijeke iz 1921. godine.

⁴ Igor Žic, Ples mrtvaca (Rijeka & D'Annunzio), Književna Rijeka/Esej, br. 2/2013., Rijeka, 2014., str. 132.

Dvoglavi orao na gradskom tornju bio je simbol Rijeke, ali je D'Annunzijeve vojnike previše podsjećao na omražene Habsburgovce. Stoga su, stigavši u grad, najprije odrezali jednu orlovu glavu i zamijenili je talijanskom zastavom.

Guvernerova palača postala je D'Annunzijeva rezidencija, a s njezina balkona održao je brojne govore. U tim govorima Rijeka je nazivana mučenički grad - *città olocausta* - žrtva međunarodne politike koja ne dopušta talijanskom narodu da se sjedini u jednoj državi.

Svojim govorima D'Annunzio je opčinjavao mase. Zaslužan je za oživljavanje rimskog vojnog pozdrava s uzdignutom rukom kojem dodaje poklič *eia, eia, eia, alalà!* Oživljavao je i druge rimske simbole i stavljao ih u službu talijanskog nacionalizma i iredentizma.

Rapallskim ugovorom od 12. studenoga 1920. između Kraljevine Italije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kojim je riješeno tzv. Jadransko pitanje, utvrđene su granice između dviju država. Kralj Aleksandar I. Karađorđević prepustio je Italiji, svojoj saveznicu iz Prvog svjetskog rata, ove hrvatske teritorije na istočnoj obali Jadrana: Istru, Zadar i otoke Cres, Lošinj, Unije, Susak, Ilovik, Lastovo, Sušac i Palagružu. Tim ugovorom stvorena je i Slobodna Država Rijeka. Novostvorenu državu priznale su svjetske sile: SAD, Francuska i Velika Britanija. Rapallskim ugovorom Italija je dobila više nego što je očekivala te je Rim odlučio ukloniti D'Annunzija iz Rijeke.

Gabriele D'Annunzio, koji je vladao Rijekom, nije htio priznati sporazum nego je proglasio ratno stanje i pozvao talijanske Riječane na otpor. Nakon petodnevne akcije regularne vojske Kraljevine Italije slomljen je njegov otpor. Pritom je Rijeka pretrpjela razaranja. Bojeći se napada sa Sušaka, D'Annunzio je noću na Badnjak 1919. godine dao srušiti pet mostova i dva vijadukta na Riječini (sl. 2.). Međutim, 24. prosinca ujutro talijanske regularne vojne postrojbe napale su D'Annunzijeve legionare na Kantridi.

Slika 2. Mostovi na Rječini srušeni u noći 24. prosinca 1919.

Grad je 25. prosinca 1920. bombardiran s bojnog broda *Andrea Doria*, a nakon što je pogođena Guvernerova palača i pritom D'Annunzio lakše ranjen, otpor je pratično slomljen. Na strani regularnih talijanskih snaga poginulo je 25 vojnika te dva civila, a na strani legionara ubijena su 22 ardit i pet civila. Taj je događaj u povijest ušao pod imenom *Natale di Sangue* (Krvavi Božić) ili kao *Le cinque giornate di Fiume* (Pet dana Rijeke), po uzoru na *Le cinque giornate di Milano* (od 18. do 22. ožujka 1848.).

U pet dana Krvavog Božića, od 24. do 28. prosinca 1920. u Rijeci je razoreno stotinu kuća. Talijanska regularna vojska zauzela je Rijeku 29. prosinca 1920. Poražen i ponižen D'Annunzio je istjeran iz grada 18. siječnja 1921. Nije, međutim, potpuno otišao u zaborav.

Na početku razvoja fašističkog pokreta, Gabriele D'Annunzio pokazivao je ozbiljne namjere da stane na čelo tog radikalnog desničarskog pokreta. Dana 13. kolovoza 1922. ozbiljno je ozlijeđen u padu kroz prozor. Događaj nije nikad objašnjen, ali je činjenica da nakon toga D'Annunzio nije više pokušavao konkurirati Mussoliniju, koji ga je zauzvrat ekstravagantno darivao i odavao mu visoke državne počasti. Fašisti su odmah nakon dolaska na vlast krajem 1922. godine stavili d'Annunziju na raspolaganje velika novčana sredstva da kupi, dogradi i krajnje luksuzno uredi dvorac nad jezerom Garda, koji je s vremenom postao umjetnički "hram" pod imenom *Vittoriale degli Italiani*. U njegovim dvoranama izloženi su ne samo srednjevjekovni oklopi, nego i torpedni čamac na kojem je D'Annunzio plovio Kvarnerom (tada pod austrijskom kontrolom) i avion iz kojega je D'Annunzio bacao granate na austrijske vojnike. U dvorištu dvorca postavljena je laka krstarica *Puglia* koja je sudjelovala u pokušaju okupacije Splita 1920. godine, kada je njezin kapetan ubijen u sukobu s lokalnim hrvatskim stanovništvom.⁵

Pohod na Rijeku nije bio spontana akcija ili običan teatar, kako se katkad želi prikazati s podsmjehom i omalovažavanjem. Ozbiljnost s kojom je akcija pripremana i podržavana te njezine ozbiljne i dugoročne posljedice pokazuju da to nije bila samo avantura koju je predvodio luđak sklon teatralnim ispadima. Važnu ulogu u riječkom prevratu imao je, među ostalima, Giovanni Giurati (1876. - 1970.), koji će biti i šef D'Annunzijeve kabineta u Rijeci. On je dobio prešutnu potporu vrha talijanske vojske da se armija neće miješati u prevratničke planove i onemogućiti ih. Bez potpore zapovjednika talijanske vojske generala Pietra Badoglia (1871. - 1956.) pohod na Rijeku, u kojoj su bile prisutne i brojne međunarodne vojne snage, ne bi uspio.

Urotnici nisu slučajno izabrali Gabrijela D'Annunzija za vođu. On je zbog svojeg književnog ugleda, ali još više zbog svoje osobnosti i ratnih pothvata, koji su često graničili s ludošću, bio idealna figura na čelu prevrata.

Upravo je u Rijeci, prvi put u svijetu, uspostavljen fašistički poredak. Prema tome, D'Annunzio je bio prvi fašistički vladar u povijesti. Zanimljivo je zabilježiti da je D'Annunzio tijekom 1930-ih godina više puta pokušavao Mussolinija odvratiti od stupanja u savez s Hitlerom i nagovarao ga da raskine bliske veze s Njemačkom.

⁵ Dvorac u mjestu Gardone na jezeru Garda ranije je bio u vlasništvu poznatog povjesničara umjetnosti Henryja Thodea, autora knjiga o talijanskoj renesansi te autora dokumentarnog romana "Frankopanov prsten", prevedena na hrvatski jezik 1944. i 1992. godine. Danas je dvorac muzej *Vittoriale*.

Nakon istjerivanja D'Annunzijevih fašista iz grada uspostavljena je Slobodna Država Rijeka, u skladu s odredbama Rapallskog ugovora iz 1920. godine, a njezin izabrani predsjednik bio je Riječanin dr. Riccardo Zanella (1875. - 1959.), vođa autonomaša.

Na izborima za Ustavotvornu skupštinu Riječke Države, održanim 24. travnja 1921., pobijedila je Zanellina autonomaška stranka. Dr. Riccardo Zanella, koji je propagirao maksimu "Rijeka Riječanima", izborio je 57 mjesta, a talijanski aneksionisti predvođeni dr. Antoniom Grossichem, 19 mjesta u riječkom Parlamentu.

Poslije burnih zbivanja Zanella je izabran za predsjednika Riječke Države 5. listopada 1921. Nakon fašističkog državnog udara u Italiji u ožujku 1922. morao je odstupiti i pobjeći iz Rijeke. Riječka Država nije imala prilike stvarno zaživjeti, a prestajala je postojati talijanskom aneksijom Rijeke u siječnju 1924. godine. Tada je odredbama Rimskog ugovora, sklopljenog između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije, Rijeka ustupljena Italiji. Tako je ukinuta riječka autonomija. Pritom je Italija zadržala hrvatske krajeve dobivene Rapallskim ugovorom iz 1920. godine.

Spomen-medalju ekspedicije u Rijeku (*Medaglia commemorativa della spedizione di Fiume*) osnovao je Gabriele D'Annunzio kao zapovjednik proglašenog „Talijanskog namjesništva nad Kvarnerom“ (*Reggenza Italiana del Quarnero*).⁶ Medalja se u početku nazivala **Medaglia commemorativa della Marcia di Ronchi** (Spomen medalja na marš iz Ronchija) jer se dodjeljivala sudionicima marša iz Ronchija u Rijeku. Međutim, medalju je dobila i posada talijanske krstarice *Cortelazzo*, koja je uplovila u riječku luku 22. rujna 1919. Nadalje, medalja se dodjeljivala pristalicama D'Annunzija koji su sudjelovali u borbama tijekom "Krvavog Božića" (24.-29. prosinca 1920.) i poznatim ličnostima koje su na neki način pridonijele opstanku autonomije fašističke Rijeke.

Slika 3. Diploma uz Spomen-medalju ekspedicije u Rijeku.

⁶ Zanimljivo je spomenuti da je Talijansko namjesništvo nad Kvarnerom priznao samo Sovjetski Savez, a Vladimir Iljič Lenjin je 1920. godine D'Annunzija nazvao "jedinim talijanskim revolucionarom" (!).

Slika 4. Spomen-medalja ekspedicije u Rijeku 1919. godine.

Medalja se dodjeljivala s diplomom koju je potpisivao D'Annunzio (sl. 3.). Medalja je legalizirana 31. siječnja 1926.⁷, a 13. srpnja 1938. dopuštena je dodjela odlikovanja bez ograničenja (sl. 4.).

Računa se da je dodijeljeno 11.165 medalja. Nekoliko medalja iskovano je u zlatu, a dobili su ih:

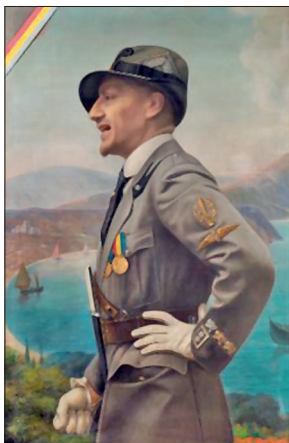
1. Gabrielle D'Annunzio (sl. 4.), 2. općina Ronchi, 3. plamenac legionara iz Ronchija, 4. zrakoplovni kapetan Ernesto Cabrana (1889. - 1960.), 5. Giovanni Host-Venturi (Rijeka, 1892. - Buenos Aires, 1980.)⁸, 6. poručnik Antonio Masperi (1894. - 1942.),

⁷ Kraljevskim ukazom br. 273 od 31. siječnja 1926. pripadnicima Dragovoljačke milicije za nacionalnu sigurnost (*Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale*) dopušteno je nošenje te medalje. Tako je medalja de facto legalizirana.

⁸ U travnju 1919. Giovanni Host-Venturi osnovao je u Rijeci tzv. Riječku legiju (*La Legione fumana*). Ona se sastojala pretežito od dragovoljaca, kojima je zadaća bila obrana grada.

D'Annunzijev zamjenik, 7. dirigent Arturo Toscanini (1867.-1957.)⁹ i 8. inženjer Guglielmo Marconi (1874.-1937.)¹⁰. (Slike 5., 6., 7. i 8.).

Medalju koja nema signature autora ni oznaku radionice osmislio je slikar, graver, ilustrator i fotograf Adolfo De Carolis (*Montefiore dell' Aso, 6. siječnja 1874. - †Rim, 7. veljače 1928.), a izrađivao ju je S. Johnson u Milanu.

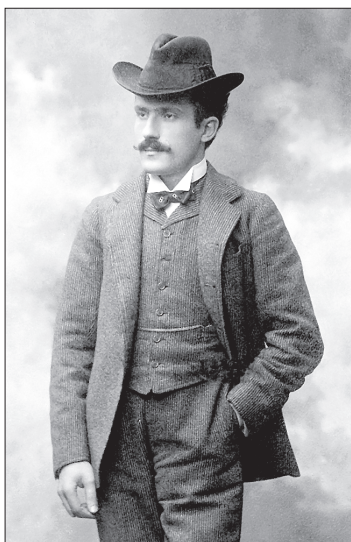
Slika 5. Enrico Marchiani, Portret G. D'Annunzija u odori ardita, sa činom potpukovnika. Na grudima nosi Spomen-medalju ekspedicije u Rijeku. Ulje na platnu, 1921. Vittoriale degli Italiani, Lago di Garda.

Slika 6. Zrakoplovni kapetan Ernesto Cabrera.

⁹ Arturo Toscanini u početku je simpatizirao fašiste te je podržao D'Annunzijevo osvajanje Rijeke. Dana 20. rujna 1920. dirigirao je u Rijeci, na koncertu za legionare. Kasnije se razočarao u fašizmu i otišao iz Italije u SAD (1929.).

¹⁰ Marconi je simpatizirao fašistički pokret od njegova početka, a Fašističkoj stranci pristupio je 1923. godine. Bio je D'Annunzijev prijatelj te je proglašenje D'Annunzijeve Talijanskog namjesništva nad Kvarnerom (*Reggenza italiana del Carnaro*) 8. rujna 1920. bežično prenosio svijetu s broda u riječkoj luci.

Slika 7. Dirigent Arturo Toscanini.

Slika 8. Inženjer Guglielmo Marconi.

Spomen-medalja ekspedicije u Rijeku 1919. godine

Bronca, promjera oko 39 mm, vrpca je široka oko 39 mm. Vrpca je trobojna (u bojama grada Rijeke): crveno-žuto-plave boje.

Medalje iz razdoblja 1919./1920. teže od 36 do 41,5 grama, Medalje kovane od 1920. do 1936. godine teže od 34 do 35 grama, a medalje kovane od 1935. do 1945. godine teže od 30 do 33 grama. Postoje i kopije prepoznatljivije po tome što su lakše od 29 grama.

Avers: u sredini je prikazan rimski legijski orao (*aquila*) s geslom: HIC MANE / BIMVS OPTIME.¹¹ U donjoj polovici medalje prikazano je šest visoko podignutih ruku spremnih na udarac kratkim rimskim mačevima (slika 9.).

Slika 9. Spomen-medalja ekspedicije u Rijeku, avers.

Revers: gore natpis: AL / LIBERATORI / XII. SETTEMBRE / MCMXIX (u prijevodu: *Osloboditeljima*¹², 12. rujna 1919.). U donjoj polovici medalje svežanj lovorovih grančica. Sasvim dolje, uz rub, natpis: FIUME / D'ITALIA (u prijevodu: *Rijeka Italiji*). (Slika 10.).

Postoji i minijatura Spomen-medalje ekspedicije u Rijeku 1919. godine izrađena od bronce, promjera oko 16 mm, s vrpcom širokom 13,5 mm.

Slika 10. Spomen-medalja ekspedicije u Rijeku, revers.

¹¹ U doslovnom prijevodu: *Ovdje ćemo ostati najbolje*, a u slobodnom prijevodu: *Ovdje će nam biti najbolje*. Prema Titu Liviju (*Titus Livius, Ab urbe condita libri V, 55*) tu frazu izrekao je vojskovođa Marko Furije Kamil, a bila je upućena senatorima koji su namjerali napustiti Rim napadnut od Gala oko 387. godine pr. n. e.

¹² Ili: "Za osloboditelje".

Literatura:

- Čulinović, Ferdo*, Riječka država: od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji, Zagreb, 1953.
- Dukovski, Darko*, Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća: 1918. - 1947., Biblioteka Hrvatska povijest, sv. 3., Zagreb, Leykam international, 2010.
- Grgurić, Mladen*, Riječke marke Fiume: 1918. - 1924., katalog Muzeja grada Rijeke, Rijeka, 2002.
- Hughes - Hallett, Lucy*, The Pike: Gabriele D'Annunzio, Poet, Seducer and Preacher of War, London, 2013.
- Karpowicz, Ljubinka*, Rijeka pod vlašću Talijanskog nacionalnog vijeća (23. XI. 1918. - 21. IX. 1919.), Sušačka revija, br. 101/102, Rijeka, 2018.
- Ledeer, Michael Arthur*, The First Duce - D'Annunzio at Fiume, Baltimor - London, 1977.
- Lukežić, Anton*, Krvavi Božić, Sušačka revija, br. 2/3, Rijeka, 1993., str. 95.-96.
- Lukežić, Irvin*, Zaboravljeni riječki velikan, Sušačka revija, broj 44., 2003., str. 105.-116.
- Mayhew, Tea*, D'Annunzio - Božić 1920., riječka avantura Gabriela D'Annunzija, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja, Rijeka, 2010.
- Moravček, Goran*, Pohod na Rijeku, Sušačka revija, br. 68/2009.
- Moravček, Goran*, <http://fluminensia.org/gabriele-dannunzio-zauzeo-rijeku>
- Moravček, Goran*, Rijeka, prešućena povijest, Rijeka, 1990.
- Moravček, Goran*, Rijeka - između mita i povijesti, Rijeka, 2006.
- Moravček, Goran*, Rijeka - između mita i prešućene povijesti, Rijeka, 2018.
- Moravček, Goran*, Slobodna država Rijeka, na: <http://fluminensia.org/slobodna-drzava-rijeka>
- Morittu, G.*, Guerre e Decorazioni 1848-1945, Padova, 1982., str. 106.-107.
- Moscatti, Giuseppe*, (s uvodom Gabriele D'Annunzija), Le cinque giornate di Fiume, Milano 1931.
- Prister, Boris*, Za čast i slavu, Odlikovanja Europe i svijeta iz zbirke odlikovanja Hrvatskog povijesnog muzeja, XLVI. katalog muzejskih zbirki, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2015., Digitalno izdanje (na CD-u), str. 302.-304.
- Salaris, Claudia*, Na zabavi revolucije / Umjetnici i slobodnjaci s D'Annunzijem u Rijeci, Opatija, 2011.
- Santoli, Carlo*, Gabriele D'Annunzio e Arturo Toscanini, Rim, 1999.
- Susmel, Edoardo*, La Marcia di Ronchi, Rim, 1929.
- Žic, Igor*, Povijest jedne iluzije, Sušačka revija, broj 58/59, Rijeka, 2007., str. 23.-32.
- Žic, Igor*, Kratka povijest Rijeke, Rijeka, 1998.
- Žic, Igor*, Ples mrtvaca (Rijeka & D'Annunzio), Književna Rijeka/Esej, br. 2/2013., Rijeka, 2014., str. 126.-136.
- http://hr.wikipedia.org/wiki/Riccardo_Zanella
- http://it.wikipedia.org/wiki/Medaglia_commemorativa_della_spedizione_di_Fiume
- https://hr.wikipedia.org/wiki/Krvavi_Božić
- http://www.mymilitaria.it/liste_04/2_attestato_fiume.htm
- https://hr.wikipedia.org/wiki/Slobodna_Država_Rijeka
- https://hr.wikipedia.org/wiki/Talijanska_uprava_za_Kvarner